

ملح التمثیل

فرہنگ کلامی امثال فارسی

تألیف
مختار علی جباری

مقدمہ، تصحیح و تفسیر
دکتر حسن نصیری جباری

انشارات مولی

سرشناسه: جبارودی، محمد علی، قرن ۱۱ ق.

عنوان قرار دادی: جامع التمثیل

عنوان و نام پدیدآور: فرهنگ کهن امثال فارسی / تألیف محمدعلی جبارودی؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات

حسن نصری جامی

مشخصات نشر: تهران، مولی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۱۳۳ ص، ۲۱/۵×۱۴/۵ سم

شابک: 978-600-339-066-9

وضعیت فهرست نویسی: فبا

موضوع: اندرزنامه‌ها

Maxims: موضوع

موضوع: داستان‌های اخلاقی

Ethical fiction: موضوع

موضوع: اخلاق اسلامی

Islamic ethics: موضوع

موضوع: ضرب‌المثل‌های فارسی

Proverbs, Persian: موضوع

شناسه افزوده: نصری جامی، حسن، ۱۳۳۵ - مصحح، مقدمه‌نویس

رده بندی کنگره: ۲۱۳۹۶ ج ۲ / BPT۲۹۱۵

رده بندی دیویی: ۲۹۷۳۸

شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۳۹۷۵۹

تهران: خیابان انقلاب-چهارراه ابوریحان-شماره ۱۱۵۸، تل: ۳۱۰۶۶۴-نمابر: ۶۶۴۰۰۰۷۹

وب سایت: www.molapub.com • اینستاگرام: molapub • تلگرام: molapub • ایمیل: molapub@yahoo.com

جامع التمثیل، فرهنگ کهن امثال فارسی

محمدعلی حبله رودی، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: دکتر حسن نصری جامی

چاپ اول: ۱۳۹۶=۱۴۳۹ • ۵۲۰ نسخه • $\frac{۲۱۷/۱}{۹۶}$

شابک: ۹-۰۶۶-۳۳۹-۶۰۰-۹۷۸ ISBN: 978-600-339-066-9

خوشنویسی: استاد حمید عجمی

حروفچینی: آویژه، مشهد • لیتوگرافی و چاپ: ایران مصور • صحافی: نوری

کلیه حقوق مربوط به این اثر محفوظ و متعلق به انتشارات مولی است

انتشارات مولی
۱۳۰۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

۲۳		اول دفتر
۳۱		مثل، تمثيل، جامع التمثيل
۳۳۳		«جبله رودی، کیست؟»
۳۶		سبب تألیف جامع التمثيل
۳۷		تأملی بر ساختار کتاب
۳۹		فرازها و فرودهای جامع التمثيل
۵۱		نسخه‌ها و چاپ‌های جامع التمثيل
۵۱		الف. نسخه‌های خطی
۵۲		ب. چاپ‌های سنگی
۵۵		پ. چاپ‌های سربی و جدید
۵۶		ت. گزیده‌نگاری و بازخوانی
۵۶		ث. تصحیح

۵۷	درباره تصویرهای چاپ‌های سنگی
۶۰	دو تحریر و روایت از جامع التمثیل
۶۵	روش تصحیح و معرفی نسخه‌ها
۶۷	- درباره تعلیقات
۶۸	معرفی نسخه‌ها
۸۵	متن جامع التمثیل
۸۷	سرآغاز
۹۶	مقدمه مصنف
۹۹	تمثیل [پرنده و شفت به بختان خود]
۱۰۲	تمثیل [پیامبر (ص) و گوسنده ماه]
۱۰۲	تمثیل [ابودرجمهر حکیم]
۱۰۴	تمثیل
۱۰۷	تمثیل [پیامبر و ضحاک بن سفیان کلایی]
۱۰۷	تمثیل [عبدالله عمر]
۱۰۹	تمثیل [پادشاه عاقبت‌نگر]
۱۱۴	تمثیل [حساب پس دادن فرزند به پدر]
۱۱۵	تمثیل [پیامبر و روز قیامت]
۱۲۰	تمثیل [وصیت انوشیروان]
۱۲۱	تمثیل [پند سالم سندی به عمر بن عبدالعزیز]
۱۲۲	تمثیل [سلیمان بن عبدالملک و ابوحازم]

۱۲۴	تمثیل [عبدالله مبارک و زن زاهد]
۱۳۰	تمثیل [قاضی ابوالمنصور و پسر حاضر جواب]
۱۳۱	تمثیل [عبدالرحمان اموی و کنیزک]
۱۳۲	تمثیل [حبیب بن قیس و دختر او]
۱۳۳	تمثیل [مرد درویش و دکان بریانی]
۱۳۴	تمثیل [ابوالعینای شاعر و مهلب وزیر]
۱۳۵	تمثیل [هارون الرشید و فائزه]
۱۳۶	تمثیل [امام الرشید و کنیز ناطقی]
۱۳۸	تمثیل [اصمعی، زن زیبای بیوه فروش]
۱۴۲	تمثیل [منصور دوانی و همسر جوان گسان]
۱۴۲	تمثیل [حاتم اصم و شقیق الخنصری]
۱۵۰	تمثیل [حسن ثوری و دو جوان سوتن]
۱۵۳	تمثیل [حسن ثوری در بیابان]
۱۵۶	تمثیل [بایزید بسطامی و گریه هنگام مرگ]
۱۵۸	تمثیل [آدم غافل و شیر و گریز به چاه]
۱۶۶	مناجات
۱۷۴	باب ۱: در امثال حروف «آ»، «ا»
۱۸۵	تمثیل [شیخ مرتاض عجم]
۱۸۷	تمثیل [دختر پادشاه و شناسایی دزد]
۱۸۹	[حکایت دختر پادشاه و وفای به عهد]

تمثیل [اعرابی و شہادت دو کبک]	۱۹۷
تمثیل [رفیق سفر]	۱۹۹
تمثیل [رفیق شفیق]	۲۰۸
حکایت [انگشتر زینہار]	۲۱۸
تمثیل [تاجر حریص و عاقبت او]	۲۳۳

باب ۲: در امثال حرف «ب» و «پ»

تمثیل [ابو اسم و خیر و اعرابی دزد]	۲۴۷
حکایت [ابو علی دقان و سدان محمود]	۲۵۴
تمثیل [صعوه و نابود خیل]	۲۶۲
[حکایت بخیل نادر]	۲۶۸
تمثیل [سه بخیل و کیسہ زر]	۲۶۹
تمثیل [مرد بخیل و بریدن دست دختر]	۲۷۴

باب ۳: در امثال حرف «ت»

فصل	۲۸۸
تمثیل [حبیب عجمی و هزار درهم صدقہ]	۲۹۰
تمثیل [ابوسعید ابوالخیر و مرد متوکل]	۲۹۹
تمثیل [ذوالنون و گنجشک کور]	۳۰۳
[تمثیل ابراہیم خواص و وحشی متوکل]	۳۰۶
تمثیل [ابراہیم خواص و زن زاہد]	۳۰۷

تمثیل [سلطان محمود و توکل به خدا] ۳۰۸

تمثیل [عابد متوکل و بدره زر] ۳۰۸

تمثیل [بازرگان متوکل و سوار سبزیوش] ۳۱۱

باب ۴: در امثال حرف «ث» ۳۱۴

تمثیل [زاهد و سیب] ۳۱۸

تمثیل [راز پار و بوی خوش] ۳۲۲

تمثیل [جشن صالی و ستگار او] ۳۲۵

باب ۵: در امثال حرف «ج» ۳۳۱

تمثیل [عیار جامی و رعایت حق نمک] ۳۳۶

تمثیل [عیار خراسانی و رعایت حق نمک] ۳۴۳

تمثیل [عیار زیرک و دستبرد به کاروانسرا] ۳۵۱

باب ۶: در امثال حرف «ح» ۳۶۱

تمثیل [شاهزاده فارس و طبایخ یهودی] ۳۶۷

تمثیل [گشتاسب و آموختن آهنگری] ۳۸۱

باب ۷: در امثال حرف «خ» ۳۸۶

تمثیل [شاهزاده ساکت و طوطی] ۳۹۰

تمثیل [عبدالله مبارک] ۴۰۱

تمثیل [ابراهیم سمرقندی و خریدار اسب] ۴۰۴

تمثیل [خواجہ ربیع و آمرزش به دعای دخترش] ۴۰۶

تمثیل [پیامبر و زن روزه‌دار] ۴۰۹

تمثیل [امام سجاد(ع) در خلوت کعبه] ۴۱۰

تمثیل [ابراهیم ادهم] ۴۱۴

باب ۸: در اسباب الحرف ۴۱۹

تمثیل [انسان و دنیا] ۴۳۲

تمثیل [سلیمان و اندرر مور] ۴۳۴

تمثیل [لقمان حکیم و ملک "توت"] ۴۳۷

تمثیل [سلیمان(ع) و ملک عظیم] ۴۳۸

تمثیل [سفیان ثوری] ۴۳۹

تمثیل [ابوعمر و واسطی و سفر دریا] ۴۴۰

تمثیل [صورت دنیا در قیامت] ۴۴۲

تمثیل [پیامبر و توانگر متکبر] ۴۴۵

تمثیل [ابوجعفر محمد بن علی(ع)] ۴۴۶

تمثیل [امام حسن(ع) و مرد حاجتمند] ۴۵۲

تمثیل [عبدالجبار و زن نیازمند] ۴۵۳

تمثیل [پادشاه فارس و دزد دانا] ۴۵۶

حکایت [اگرایی و نجات مار] ۴۶۲

۴۷۱	[تمثیل درویش و شیخ مغرور]
۴۷۹	باب ۹: در امثال حرف «ذ»
۴۸۳	تمثیل [سفیان ثوری و شیخ ذاکر]
۴۸۹	باب ۱۰: در امثال حرف «ر»
۴۹۲	تمثیل [ضی نائل و ریش دراز]
۴۹۴	تمثیل [راهزن حاکم و بازرگان بصری]
۵۰۲	باب ۱۱: در امثال حرف «ز»
۵۰۶	حکایت [پیر بافنده و دزد]
۵۱۱	تمثیل [عسس و زن بی وفا]
۵۱۸	حکایت [زاهد و دختر دیندار]
۵۲۴	تمثیل [زن پاکدامن و عذر زنان]
۵۲۶	تمثیل [زن نمازگزار و افتادن کودک در تنور]
۵۲۷	تمثیل [زن پارسا و عفاف شوهر]
۵۳۰	تمثیل [زن پارسا و غلام ناپاک]
۵۳۶	تمثیل [شوهر و نگفتن عیب زن]
۵۳۷	تمثیل [ابوصالح و زن پارسای او]
۵۵۱	[فصل: در حق زن و شوهر]

باب ۱۲: در امثال حرف «س» ۵۵۴

تمثیل [زبیر عاصی و شیخ عابد] ۵۵۸

حکایت [عبدالله مبارک و بهلول] ۵۶۴

حکایت [جنید بغدادی و بهلول] ۵۶۸

تمثیل [بهلول و ابوحنیفه] ۵۷۱

تمثیل [شاهزاده و قضای الہی] ۵۷۳

باب ۱۳: در امثال حرف «ش» ۵۸۴

تمثیل [صوفی ثقی و روح جنید] ۵۸۹

تمثیل [مناجات مرت و عیسی] ۵۹۱

تمثیل [شیخ متهم و صدیق] ۵۹۲

تمثیل [سهل بن عبدالله و شحوة مریض از دزد] ۵۹۳

تمثیل [هارون الرشید و فضایل برمکیان] ۵۹۴

تمثیل [حضرت عیسی و گریه سنگ] ۵۹۸

تمثیل [قاضی شاهد] ۵۹۹

باب ۱۴: در امثال حرف «ص» ۶۰۳

حکایت [ابوصابر و آزمایش الہی] ۶۰۷

فصل: در صدقه ۶۱۸

تمثیل [حضرت داوود و صدقه جوان] ۶۱۹

تمثیل [پیامبر (ص) و جوان صدقه دهنده] ۶۲۱

۶۲۲	تمثیل [مرد عارف در بستر احتضار]
۶۲۴	حکایت [حضرت عیسی و سخن با مردگان]
۶۲۶	تمثیل [ناصرالدوله و نجات یافتن از قتل]
۶۲۹	تمثیل [پادشاه بخیل و زن بخشنده]
۶۳۳	باب ۱۵: در امثال حرف «ض»
۶۳۵	تمثیل [«مام‌بن» - الملک و شیخ]
۶۳۸	باب ۱۶: در امثال حرف «ز»
۶۴۰	تمثیل [درویش خیالباف و تجارت نسل]
۶۴۴	تمثیل [بلبل زیرک و سه پند]
۶۵۰	باب ۱۷: در امثال حرف «ظ»
۶۵۱	تمثیل [مرد عالم و شکستن قلم قاضی ظالم]
۶۵۲	تمثیل [سلطان محمود، شکار آهو و موعظه پیرزن]
۶۶۰	حکایت [سلیمان و خرابه‌گزینی جغد]
۶۶۲	حکایت [حجاج و دو جغد]
۶۶۴	تمثیل [سلطان محمود و مرد مظلوم]
۶۶۷	[فصل: در سوءظن و بدگمانی]
۶۶۸	تمثیل [مرد غیبت‌کننده و جوان]
۶۶۹	تمثیل [عمر و ظن بد]

۶۷۰ حکایت [عبدالرحمان عوف]

۶۷۱ تمثیل [انس بن مالک]

۶۷۱ تمثیل [جابر ابوسعید]

باب ۱۸: در امثال حرف «ع» ۶۷۲

۶۷۵ تمثیل [مرد دانش دوست و عاقبت او]

۶۷۶ تمثیل [ارغاس و شیطان]

۶۷۸ تمثیل [پادشاه دانش دوست و وزیر او]

۶۸۰ تمثیل [پسر الم زاندریک چشم جاهل]

باب ۱۹: در امثال حرف «غ» ۶۸۵

۶۸۷ تمثیل [سیدالطایفه و آزمایش مرید]

۶۸۸ تمثیل [سنگ ظالم و انتقام مظلوم]

۶۸۹ تمثیل [غلام عابد و عذاب حجاج بن یوسف]

۶۹۲ تمثیل [عالم و هدیه به غیبت کننده]

۶۹۶ تمثیل [جریر بن عطا و دیدار بهشت و دوزخ]

باب ۲۰: در امثال حرف «ف» ۷۰۶

۷۱۰ تمثیل [جابر انصاری]

۷۱۶ تمثیل [پادشاه و غسل سازی زنبوران]

۷۲۰ حکایت [مرد عاشق و گذشتن از هوای نفس]

تمثیل [مرد درویش و توکل به خدا] ۷۲۳

فصل ۷۲۵

باب ۲۱: در امثال حرف «ق» ۷۲۸

فصل: در باب قناعت ۷۳۱

تمثیل [یعقوب لیث و شیخ سهل بن عبدالله] ۷۳۲

تمثیل [درویش و تملغ کور] ۷۳۶

تمثیل [حکایت همدردی و درخت خرما] ۷۳۸

حکایت [بایزید باطنی و یافتن کلاه] ۷۳۹

تمثیل [هیزم فروش و سرغ ترم ط] ۷۴۰

تمثیل [لقمان حکیم و ناشدنی پسر] ۷۵۲

تمثیل [سلیمان (ع) و مرغ در دام] ۷۵۷

تمثیل [منجم خسرو پرویز و فرار از تقدیر] ۷۶۰

حکایت [منجمان و پسر پادشاه] ۷۶۱

باب ۲۲: در امثال حرف «ک» - «گ» ۷۶۴

تمثیل [عباس دّوس و جوان بازرگان] ۷۷۲

[حکایت عباس دّوس و دامادش] ۷۸۷

تمثیل [ملک مهدی و شیشکی مرد عجم] ۷۸۹

حکایت [احمدک جول و قاضی] ۷۹۴

باب ۲۳: در امثال حرف «ل» ۸۰۲

باب ۲۴: در امثال حرف «م» ۸۰۵

فصل: در مکر زنان ۸۰۹

تمثیل [مرد دانشمند و مکر زنان] ۸۱۰

حکایت [پیامبر بنی اسرائیل و زنده شدن مرده] ۸۱۹

باب ۲۵: در امثال حرف «ن» ۸۲۶

تمثیل [موش و زهر و نثار نیکو] ۸۳۰

تمثیل [ابوالعلی بنی راهین و احمد بصری] ۸۳۱

حکایت ۸۳۳

تمثیل [عبدالرحمان صعصعه] ۸۳۹

تمثیل [سعد وقاص و سائل] ۸۴۰

تمثیل [اعرابی و آیه «مُثْقَلٌ ذَرْعًا»] ۸۴۱

تمثیل [قاسم حکیم و زن آوازخوان او] ۸۴۲

تمثیل [زاهد و موش] ۸۴۶

تمثیل [بازرگان و گدا در حج] ۸۵۶

باب ۲۶: در امثال حرف «و» ۸۵۸

تمثیل [صفوان پیامبر و عنقا] ۸۶۱

[موسی (ع) و عنقا] ۸۶۲

باب ۲۷: در امثال حرف «ه» ۸۶۴

تمثیل [حکیم و دختر زیرک اعرابی] ۸۶۷

تمثیل [پیامبر(ص) و حق همسایه] ۸۷۰

تمثیل [مرد توانگر و همسایه نیازمند او] ۸۷۲

تمثیل [درویش وامدار و همسایه یهود] ۸۷۵

تمثیل [یحیی بن خالد و همسایه وامدار او] ۸۷۷

تمثیل [مرد متان و همسایه فاسق او] ۸۷۹

تمثیل [خرجه ناسر و ویای حیات جاوید] ۸۸۱

حکایت ۸۸۵

تمثیل [پیامبر و بوریاء] ۸۹۷

تمثیل [روح و بازگشت آن به جسم] ۸۹۸

تمثیل [عیسی(ع) و زنده کردن جوان] ۸۹۹

تمثیل [پیامبر(ص) و پیرزن تائب] ۹۰۰

باب ۲۸: در امثال حرف «ی» ۹۰۲

تمثیل [وزیر کسری و پسران او] ۹۰۴

تمثیل [پادشاه عجول و باز فداکار] ۹۱۰

تمثیل [راسو و نجات شاهزاده] ۹۱۴

تمثیل [حضرت عیسی(ع) و جهودان] ۹۲۴

تمثیل [لقمان حکیم و وصیت به فرزند] ۹۳۳

تمثیل [پسر ناشکیبای لقمان و خضر(ع)] ۹۳۸

۹۴۷.....	تمثیل [لقمان و اندرز به فرزند خود]
۹۵۱.....	خاتمه
۹۵۷.....	ملحقات
۱۰۱۳.....	تعلیقات
۱۱۲۵.....	فهرست‌ها
۱۱۲۷.....	فهرست آیات
۱۱۴۱.....	فهرست احادیث و روایات
۱۱۴۷.....	فهرست اعلام
۱۱۵۶.....	فهرست اصطلاحات و تعبیرات
۱۱۶۸.....	فهرست امثال
۱۲۰۷.....	منابع و مأخذ

اول دفتر

کتابی که اینک پیر، روی شماس است از چند نظر می تواند مهم و در خور توجه باشد:

الف. این کتاب نخستین و کهن ترین فرهنگ جامع امثال فارسی به شمار می رود و مؤلف آن حمد علی حله رودی - در عرصه جمع آوری و تدوین امثال فارسی پیشگام بوده و آغازگر طبله دار این شیوه در ادب فارسی محسوب می گردد.

ب. اکنون نیز - پس از گذشت زمان - ساختار نظام مند و اسلوب تبویب این کتاب به عنوان روشی نظام مند و علمی در این عرصه مورد توجه است.

پ. این کتاب از نظر ادبی و ارزش های زبانی و لغوی به عنوان بخشی از میراث نشر فارسی در دوره های خاص - و خارج از حدود ایران - قابل توجه است.

ت. این کتاب می تواند در دایره ادبیات تعلیمی قرار گیرد و مؤلف از جاذبه های روایی حکایات و تمثیل ها در ارائه و تبیین مطالب اخلاقی و تربیتی به خوبی بهره برده است.

ث. این کتاب از گنجینه های مغتنم و مستند ادبیات عامه (شفاهی) ایران به شمار می رود و از دیدگاه های گوناگون قابل مطالعه و مذاقه است. علاوه بر دیدگاه روان شناسی اجتماعی و مطالعه در خلقیات و تبارشناسی فرهنگی و نیز توجه به سیر باورها و آداب و عادات اجتماعی ایرانیان.

شاید بخشی از همین فضل و هنرها - و آوازه قدمت و «فضل تقدّم» این کتاب در عرصه فرهنگ امثال فارسی - سبب قبول عام و خوش درخشیدن آن در نزد عام و خاص

شده است. تعداد بسیار نسخه‌های خطی و چاپ‌های سنگی محفوظ در گنجینه کتابخانه‌های ایران و دیگر کشورها و نیز چاپ‌های گوناگون و گزیده‌ها و ویرایش‌های موجود می‌تواند روایتگر رغبت و گرایش فارسی‌زبانان علاقه‌مند و ادب‌دوستان به این کتاب باشد.

متأسفانه در برابر این همه رغبت و اقبال روز افزون و نیز جاذبه‌ها و چشم‌اندازهایی که بر اهمیت این کتاب برشمردیم، جای خالی تصحیحی انتقادی - به فراخور این گونه متن - و کوششی در جهت ارائه متنی درست و قابل اعتماد از این کتاب محسوس بود.^۱ اهل ادب و دانشمندی و فروردین‌ها، این عزم به جهت دست یافتن به نسخه‌ای اصیل - فارغ از حربه‌های ماعظانه و تصرف‌های کاتبانه - که بیانگر روایت و تحریر کهن و قابل استناد باشد سر بر گزید؛ خوشبختانه این عزم و آرزو بر داد و به همت یاران و دوستانی مهربان و شفیق، قریب به پانزده نسخه خطی و چاپ سنگی از این اثر فراهم آمد که هر یک به نوبه خود درخور توجه و ادست بودند، بویژه آنکه تمامی نسخه‌های خطی موجود از نظر زمانی و تاریخ کتابت، بیس از در قریب با زمان مؤلف فاصله دارند^۲ و مسلماً بُعد مسافت و تفاوت اقلیمی و سیاسی (در ایران و ایران) در این فاصله استنساخی بی تأثیر

۱. ناگفته نماند که چند سال پیش (۱۳۹۰)، این تصحیح، به اتمام و انجام بود که تصحیح دکتر حسن ذوالفقاری از این کتاب رخ نمود؛ کوشش‌های آن، عشق و صحت و صحت ارجمند - به‌ویژه در زمینه ادب عامه - شایسته احترام و تحسین است و این قلم، به کتابخانه آن کوشش و تصحیح را نیز مورد بررسی قرار داد، خوشبختانه تصحیح دکتر ذوالفقاری بر نسخه‌ای روایت و تحریری دیگر از جامع التمثیلی است که اینک پیش رو دارید (در سطرها و صفات اتی به دوگانگی این دو تحریر اشاره شده) اکنون با نشر تصحیح حاضر، خوانندگان علاقه‌مند و پژوهشگران این حوزه دو صورت تحریر جامع التمثیل را پیش رو خواهند داشت.

۲. آنچنان که خواهیم گفت تاریخ کتابت قدیم‌ترین نسخه اساس ما در این تصحیح مربوط است به سال ۱۲۳۹ هجری که قریب به دویست سال با زمان تألیف اثر فاصله دارد.

نبوده است. از دیگر سو، اساساً در نگاه خوانندگان و خوانندگان، جامع‌التمثیل اثری تعلیمی و اخلاقی به‌شمار می‌آمده و گرمی بازار بسیاری از مجالس وعظ و تعلیم، به بیان نکته‌ها و حکایات تعلیمی و اخلاقی این کتاب بوده است؛ چه بسا در این نقل و وعظ‌ها، تمثیل‌ها و حکایاتی بر کتاب افزون گشته و یا در ضمن نسخه‌برداری‌ها دستخوش پس‌های ذوقی کاتبان گردیده و عباراتی به تصرف، به متن آن راه یافته است.

به عمل این تفاوت‌ها و تصرف‌ها، اکنون ما دو روایت و تحریر از کتاب جامع‌التمثیل را پیش رو داریم؛^۱ تحریری اصیل و اولیه که نزدیک به عصر مؤلف است و دیگر تحریری واعظانه و تصرف‌آمیز به بعضاً مثل‌ها و تمثیل‌ها و حکایات و عباراتی مشفقانه و اخلاقی بر تحریر اصیل اولیه^۲ و ن‌گشته است.

طبعاً در تحریر دوه‌وجهی^۳ و آمیز و اخلاقی بر وجه ادبی کتاب غلبه نموده و زبان و سبک نگارش به زبان اهل وعظ و عالمان دینی و گاه عرفا شباهت بیشتری یافته است؛ در این رهگذر به اقتضای بیان اهل محاسن، عبارات، مثل‌ها و تمثیل‌ها و حکایاتی نیز بر متن افزون گشته که اصالتاً متعلق به جامع‌التمثیل نیستند و اصالت روایی - در مقایسه با روایت (تحریر) نخستین - ندارند و بسیاری از مطالب و عبارات متنی آن نیز دستخوش تغییر و دگرگونی گردیده است.

ما در این تصحیح جانب تحریر اولیه روایت هفتین^۴ جامع‌التمثیل را گرفته‌ایم و البته تحریر و روایت دوم را نیز به موازات، از نظر دو نداشتیم.

نهایتاً، تصحیح و کوشش حاضر اجمالاً از چند منظر می‌تواند در نظر گرفته باشد: اول، این تصحیح بر اساس نسخه‌ای کهن (أقدم نُسخ بر مبنای تحریر اولیه جامع‌التمثیل) سامان یافته است. نسخه اساس این تصحیح، هم از نظر زمانی بر دیگر چاپ‌ها و تصحیح‌ها اقدم است و هم از نظر روایت (تحریر) مستنداً بر دیگر

۱. ر.ف. مقاله «دو تحریر متفاوت از جامع‌التمثیل»، محمدعلی اجتهادیان، ادب فارسی، س ۵،

ش ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴.

روایت‌ها ترجیح دارد و به صورت آغازین تألیف نزدیک‌تر است.

دوم، سعی گردیده جامعیت و اشمال جامع التمثیل - بنا به روایت‌ها و تحریرهای متفاوت - حفظ گردد و تمامی مثل‌ها، حکایات و تمثیل‌های افزون بر نسخه اساس به صورت الحاقی مشخصاً درج و ضبط گردد.

سوم، در این تصحیح سعی گردیده هم وجه متنی و انتقادی حفظ گردد و هم جانبی با ذوق و لطف ادبیات شفاهی داشته باشد. در تورتی اجمالی درخواست یافت که درج پانوش‌ها و ضبط اختلاف نسخ، بیشتر در مقوله گزارش مهمترین و مؤثرترین اختلاف ضبط‌هاست و بجز این موارد مهم - و بعضاً کلیدی - از انبوه اختلاف ضبط‌ها، روایی و کم‌ارج پرهیز گردیده است.^۱

چهارم، جانب دوقی و منزه، این فرهنگ کهن نیز رعایت شده است؛ دو نسخه از نسخه‌های مورد توجه و نظر ما در این تصحیح، چاپ سنگی است - نسخه‌های کتابخانه ملی (س) و آستان قدس رضوی (د) - هر یک از این چاپ‌های سنگی مزین و آراسته به تصاویر و نقاشی‌ها است که در نوع خود نشانی از ذوق و هنر و کوشش مطبعی روزگاران گذشت دارد و طراحان و اهل ذوق در لابلای بعضی از تمثیل‌ها و حکایات، تصاویری مناسب درج کرده‌اند که علاوه بر حفظ بصری و زیبایی دیداری، در فضا سازی حکایات و ترغیب خواننده مؤثر بوده است.

مسئله این تصاویر، بخشی همراه از میراث ادبی و فرهنگ شفاهی ما به شمار می‌رود و زمینه‌ای ذوقی و قابل توجه برای اهل ذوق و فرهنگ است. در ضمن تصحیح و مقابله جامع التمثیل از این اهتمام‌های هنر و نشان‌ها، ذوقی نیز غافل نبوده‌ایم و مجموعاً هفتاد و یک تصویر از چاپ‌های سنگی یاد شده - به

۱. مثلاً بخش مهمی از اختلاف نسخ پیش روی ما در این کتاب در دایره عباراتی همچون «گفت»، «فرمود»، «عرض کرد» و «ندا داد» قرار می‌گرفت که در این موارد روایت نسخه اساس مبنای قرار گرفت و از ضبط و پانوش این اختلاف نسخ پرهیز گردید.

همان اسلوب و در لابلای حکایات مرتبط - مورد بهره قرار گرفته تا این تصحیح به آن لطف و زیبایی های ذوقی نیز آراسته باشد.

پنجم، اشارات تاریخی و دینی و اجتماعی کتاب و نیز ضرورت مآخذیابی حکایات و تمثیل ها اقتضا می نمود که بخش تعلیقات و توضیحات بر این کتاب افزون گردد.

در این بخش نیز سعی گردیده به اشارات کلیدی متن و نیز مأخذ و ریشه یابی حکایات و تمثیل ها پرداخته شود که امید است این یادداشت ها و نکته ها برای خوانندگان و پژوهشگران سودمند و راهگشا باشد.

○

به رسم ادب و احترام، مدیر محبت عزیزانی هستم که مهربانانه در این راه همراهی نمودند. سپاس ها دارم :

- بزرگواران بخش نسخ خطی در کتابخانه های آستان قدس رضوی، ملی، مجلس شورای اسلامی، کاخ گلستان، نیز یاران نام آشنای بخش نسخ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران سرکار خانم ها: حاتم و کرمانی که با محبت و حوصله در تمهید تصویر نسخه ها از لطف و همراهی ریغ نورزیدند.

- مدیر محترم «خدمات نشر آویژه»، جناب آقای «عالم مند» که با دقت و ذوق در تنظیم و صفحه آرایی کتاب صمیمانه همراهی نمودند.

- همسرم که از سر مهر مرا همراهی نمود و نیز عذر تقصیرم را از گران جانی ها و آه ن دلی هایی که در ضمن تصحیح و تحقیق بر زندگی و خانواده روا داشته ام.

و سرانجام، سرافرازم که این کتاب نیز مورد توجه و حسن نظر «موا» قرار گرفت و سپاسگزارم از اهتمام و نیک خصالی مدیر محترم انتشارات، جناب آقای مهدی مفید و همکاران ارجمند ایشان که باز هم این قلم را رهین لطف و محبت خویش نموده اند.

والحمد لله أولاً و آخراً

مشهد - پاییز ۱۳۹۶

حسن نصیری جامی